

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 45 Volume: 9 Issue: 45

Ağustos 2016 August 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BALKAN TÜRK MASALLARINDA MİTOLOJİK BİR FİGÜR: EJDERHA

A MYTHOLOGICAL FIGURE IN THE BALKAN TURKISH FOLKTALES: DRAGON

Kadriye TÜRKAN*

Öz

Halk anlatılarının en köklü türlerinden biri olan masal, birçok açıdan mit ve mitoloji ile organik bir bağa sahiptir. Masalın, mitin evrilmesi ile ortaya çıkan türlerden biri olduğunu dolayısıyla mitin bazı özelliklerinin ve motiflerinin masala geçtiği gözlenmektedir. Gerek mit ve gerekse masal aklın sınırlarını zorlayan olağanüstü olayları ve varlıkları ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda masala mit vasıtasıyla girdiği düşünülen mitolojik motifler arasında yer alan olağandışı yaratıklardan biri de ejderhadır. Pek çok milletin mitolojisinde önemli bir figür olan ejderha, bu özelliği ile halk anlatımlarında da kendine yer bulmaktadır. Ejderhanın motif olarak görüldüğü masallarda yer altına inme, yer altında yaşayan ve suyu tutan ejderhayı öldürerek insanların susuzluğuna son verme, yer altında yaşadığı tasavvur edilen büyük kuşun yavrularını ejderhadan (yılan) kurtarma ve bu büyük kuşun yardımıyla yeryüzüne çıkma motiflerini içeren bölümler mevcuttur.

Bu makalede masala geçen mitolojik bir karaktere sahip olan ejderha figürünün Balkan coğrafyasından Adakale, Bulgaristan, Kosova ve Makedonya'da yaşayan Türkler arasından derlenen masallar içerisinde tespit edilen örnekler vasıtasıyla mitik özellikleri ve fonksiyonu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Mitoloji, Masal, Motif, Ejderha.

Abstract

Being one of the most rooted popular narrative, folktale has an organic connection to myth and mythology. It is observed that folktale is evolved from myth; therefore, some characteristics and motifs of myth are transferred to folktale. Both myth and folktale involve supernatural events and entities which push the limits of the mind. In this aspect, dragon is considered to be one of the mythological motifs which are transferred from myth to folktale. Dragon takes place in popular narratives as it is a significant figure in numerous nations' mythology. The folktales in which dragon is a motif have episodes with the motifs of descending to underground, killing the dragon which lives in underground and holds the water to end the people's thirst, saving the nestlings of the big bird which were captivated by the dragon (serpent) and ascending to the surface with the help of the big bird.

In this article, mythical characteristics and function of the dragon figure which was transferred from myth to folktale will be studied by means of the established examples from the compiled folktales from the Turks living in Adakale, Bulgaria, Kosovo and Macedonia in the Balkans.

Keywords: Balkan, Mythology, Folktales, Motifs, Dragon.

Giriş

Halk anlatımları ile mitoloji arasındaki bağlantı, bir yüzyılı aşkın bir süredir M. Müller, Grimm Kardeşler, V. Propp, M. Lüthi, E. M. Meletiskiy gibi araştırmacılar arasında tartışılmakta özellikle motif boyutunda mitoloji ile masal arasındaki ilişki tartışmanın ana çatısını oluşturmaktadır.

Masalın ortaya çıkış ve gelişim çizgisine bakıldığında, pek çok araştırmacı onun mitle olan ilişkisinden yola çıkarak mitem kaynaklandığı görüşü üzerinde durmaktadır. W. J. Gruffyd, mitlerin zaman içerisinde dereceli olarak dört aşamadan geçip masala dönüştüğünü iddia eder (Çobanoğlu 2002: 165).

Masal-mit ilişkisini değerlendiren Ş. İbrayev masalın mitolojiden ziyadesiyle yararlandığını ancak onu "hayal dünyasına göçürüp" (1998: 69) mitolojik dönem insanının dünyayı algılayışını ve görüşünü, fantastik ve olağanüstü anlamlarla değiştirdiğini söylemektedir.

Pek çok halk edebiyatı türü gibi gerek masalın gerekse destanın mitem çıktığı konusundaki görüşler doğrultusunda bu türlerin mitle ilişkisi ve mitem aldığı birçok motif ve unsur yadsınamaz. "Mitolojik dönemde destan, masal ve diğer türler karışık bir biçimde bulunmaktadır. Mitolojik çağdan ne kadar sonra destan ve masal dönemine geçildiği bilinmez" (Bayat 2003: 112).

Masalın, mitoloji ile ilişkisini ve bünyesinde mitolojik motifler barındırdığını L. Degh, "masal mitolojik motiflerin yanında masal karakterlerinin davranışlarını etkileyen antik toplumun dini ve sosyal adetlerinin gözlemlendiğinin izlerini de korur" (1998: 118) şeklinde ifade etmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Bu bağlamda masala mitten geçtiği düşünölen mitolojik motifler arasında yer alan varlıklardan biri de *ejderha*dır. Hemen bütün milletlerin halk yaratmalarında ve özellikle de masallarında görölen bu varlığın ilk olarak Mısır ve Ortadoęu mitolojileri ve inançları doğrultusunda oluşın masalarda ortaya çıktığı, Çin mitolojisi ve ikonografisinde son derece önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Türk mitolojisinde ejderha figürü kökü çok eskilere dayanan bir motif olarak bilinmektedir. Mesela Hun hükümdarı Mete'nin soy kütüğü "ejder"e dayanmaktadır (Kafesoğlu 1980: 13). Ejderha "erken Altay mitolojisinde, bereket, refah ve güç simgesi olarak algılanan bir konumdadır. Ancak bu olumlu algıyı Türkler, Ön Asya kültürleriyle iletişime geçince yitirir. İnsanı kötü yola sevk eden, çoğu zaman canına kasteden, kötölük simgesi, efsanevi bir varlık" (Korkmaz 2003: 61) olarak yoluna devam eder.

Farsça'dan dilimize geçen *ejderha*¹ ya da *evren*, *nek*, *büke*² olarak isimlendirilen "kışın yer-su'nun derinliklerinde yaşayan, baharda ise kanatlanıp uçın, böylece hem yer-su hem de gök ilkelerine bağlı, efsanevi ruh olarak düşünölen" (Esin 2001: 82) bir varlıktır. M. Eliade'ye göre ise ejderha ilksel yılanın örnek figürüdür: "Ejderha deniz canavarının, karanlıkların kozmik sularının, gecenin ve ölümin, tek kelimeyle şekilsiz ve hayali olanın, henüz bir 'biçime' sahip olmayan her şeyin simgesi olan ilksel yılan figürüdür. Kozmos'un ortaya çıkabilmesi için, ejderha'nın Tanrı tarafından mağlup edilmesi ve parçalanması gerekmiştir" (1991: 29). Çünkü o aynı zamanda kaos'un simgesidir.

Ejderha, fiziksel olarak aslan gövdeli ya da pençeli, kanatlı, yılan kuyruklu, ağzından alev çıkarabilen olağanüstü bir canlı olarak tasvir edilir. Ejderhaların yaşamsal güçlerinin gözlerinde olduğu yolunda inançlar vardır. Ayrıca ejderhalar, şekil değiştirebilen yani pek çok şekle girebilen yaratıklardır.

Türk kozmolojisinde ejderhanın yaşadığı yer hakkında da farklı görüşler vardır. Özbek-Türkmen ve Kazaklarda onun yeraltında bir mağarada hazineyi koruyarak yaşadığı düşünölrken, Azerbaycan Türklerinin yaratmalarında suda, Batı Sibiryaya Türkeri'nde ise ormanda yaşadığı rivayet edilir (Beydili 2005: 192). Genel kabul olarak Türk kozmolojisinde ejderhanın yer ve gökte yaşadığı şeklindeki görüşler ağırlık kazanır: "Türk kozmolojisinde yer ve gök ejderlerinden söz edilir: Yeraltında ya da derin sularda bulunan yer ejderi, bahar dönümünde, yani doğanın doğum gününde yeraltında n çıkar; pullanır, boynuzları oluşur ve göğe yükselir; bulutların arasına karışır, yağmur yağmasını sağlar, bereket ve refah getirir. Bu nedenle Türk mitolojisinde su, bolluğun ve yeniden doğuşun simgesidir. Aynı zamanda, oniki hayvanlı Türk takviminde, yıl simgesi hayvan olarak yerini alır" (Korkmaz 2003: 61).

Bazı rivayetler onu, yarı hayvan yarı insan olduğu doğrultusunda dünyalaştırır. Bazen bir insana âşık olur ve âşık oldukları kızı kaçırlar. Ejderhanın ya da devin kız kaçırması su kültü ile bağlantılı bir durum olup su iyeleri önce yılan, ejderha sonrasında da dev şeklinde hayal edilmiştir³.

Ayrıca Altay-Sibiryaya Türklerinin masallarında sıkça adı geçen "Yalınavuz, Jelbegen, Celbegen, Yelbegen" adlı bir varlık bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak B. Ögel, *Ak Han ve Altın Taycı* adlı bir Altay masalını aktarırken "Çocuk atına bindikten sonra, Altay mitolojisinin 'Yedi başlı' devi olan Yelbegen veya Celbegen ile vuruşmağa gider... Bu masalda, Yedi Başlı Dev'e Sarı Yelbegen deniyor. Sarı renk ve 'Sarı Ejderha', biraz da Çin mitolojisinin malıdır (1998: 317) demek suretiyle menşeyini Çin mitolojisine bağlamaktadır.

Kaşgarlı Mahmut ise *Divan*'ında "büke" için "ejderha, büyük yılan" derken; Yilbüke olarak verdiği canlı için de, Ögel'in aksine "Yeti başlığ yilbüke: Yedi başlı ejderha" (Atalay 1992: 27) ifadelerine yer vermektedir. Farklı isimlerle anılan bu canlı bazı toplumlar için bir dev, bazıları için de ejderhadır. Bunun nedeni adı geçen varlığın hem dev, hem de ejderha özelliklerini taşıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Jelbegen ya da Yelbegen pek çok yerde "Ay'ı yiyerek onun küçölmesine (Ay tutulmasına) yol açın göksel canavar" (Korkmaz 2003: 166) olarak kayda geçmiştir.

Yelbegen'in taşıdığı bazı özelliklerden dolayı ejderha olarak algılanmasıyla ilgili şöyle denmektedir: (Yelbegen) "Bu motifin kahramanı yutması, onun hikâyelerden tanıdığımız ejderha motifine yaklaştıır. Bu motifler bir yandan da inisiyasiya törenlerinde geleceğin şamanını yutup, yeni bir konumda geri getiren mitolojik koruyucu ruh motifini hatırlatır. Bu olayların ilk anlatımı unutulduğundan, daha sonraki zamanlarda ejderhanın kahramanı yutması, felaket getiren kötü bir

¹ Ejderha hakkında bilgi için bkz. (Beydili 2005; Çoruhlu 2002; Eliade 1991; Eliade 1994; Esin 2001; Günay 1983; Ögel 1998; Roux 2002).

² *Divanı Lûgati't Türk Tercümesi III*, Ankara, s. 227.

³ Alimcan, İnyet (2007), *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalınavuz/ Celmoğuz*, İzmir.

durum olarak aktarılmıştır. Gelecek şamanın ejderha veya kocaman bir varlık tarafından yutulması ise şekilsiz ve biçimsiz ilk başlangıca ve maya haline dönüşümü sembolize ediyor” (Beydili 2005: 618).

Türk mitolojisinde Yalmavuz/Celmoğuz olarak isimlendirilen varlıkla ejderha arasında var olan paralelliği de göz ardı etmemek gerekir. “Yalmavuz, her şeyi kasıp kavuran, süpürüp yutan yiyip bitiren, kasırğa şeklinde ortaya çıkan bir ejderha olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu, Yalmavuz ile ejderha arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu gösterir” (İnayet 2007: 55)

Bu çalışmada halk anlatmaları içerisinde pek çok mitolojik ögenin bir arada bulunduğu masallardan hareketle bu türe geçen mitolojik varlıklar arasında kabul edilen *ejderha* Balkan coğrafyasından Adakale (Kúnos 1975), Bulgaristan (Hafız1990, Yenisoy 2002), Kosova (Hafız1985) ve Makedonya’dan (Hafız 1989, Piličkova 1997) derlenen anlatmalar içerisinde tespit edilen örneklerden ve bu örnekler genelde EB 72 (1953: 78-82) tip numarasını taşıyan masalın varyantları olarak tezahür ettiği için bu tip üzerinden değerlendirilecektir.

Balkan Masallarında Ejderha Motifi

Ejderha ile Zümrüdü Anka’nın mücadelesinin bir motif olarak öne çıktığı dünyada (Arap, Ermeni, Gürcü, Hint, Japon, Yunan), Türk dünyasında (Anadolu, Altay Azerbaycan, Balkan, Gagauz, Kazak, Kırgız, Kıbrıs, Tatar, Yakut vb.) mitolojilerinde⁴ ve anlatmalarında gerek epizot ve gerekse epizota bağlı motif olarak pek çok örneği bulunan masalın ana hatlarıyla olay örgüsü şöyledir: Masal, padişahın bahçesinden bir ağaca ait bir mahsulün (gül, elma) çalınmasıyla başlar. Padişahın en küçük oğlu hırsızın (ejderha, dev) peşinden yeraltına iner, yaralı tabiatüstü varlığı öldürür ve onun tutsak ettiği kızları kurtarır. Yeryüzüne çıkacağı sırada diğer iki yoldaşının (kardeş, arkadaş) ihanetine uğrar ve kuyuya terk edilir. Kahraman buradan yanlış hayvanın üzerine binerek yerin yedi kat altına gider. Oradan yeryüzüne çıkmak için uğraşan kahraman bir memlekette suyun başını tutan ve bir insan kurban almadıkça su vermeyen ejderhayı öldürür ve padişahın kızını kurtarır. Daha sonra yoluna devam ederek ulaştığı ağacın üzerinde bulunan Zümrüdü Anka’nın yavrularını yemeye çalışan ejderha (yılan) öldürür ve bu yolla Zümrüdü Anka’nın yardımını elde eder. Zümrüdü Anka’nın kendisini yeryüzüne çıkarmak için istediği su ve yiyeceği, kızını ejderhanın kurbanı olmaktan kurtardığı padişah sayesinde temin eder. Kahraman, Zümrüdü Anka’nın üzerinde yeryüzüne çıkar ve memleketine döner.

Masalın geneline bakıldığında anlatmanın öne çıkan bir diğer kahramanın bir başka mitolojik yaratık olan Zümrüdü Anka⁵ olduğu görülmektedir. Masalda yer alan Zümrüdü Anka ile ejderha arasındaki ilişki ve mücadele mitolojik bir arka plana bağlanmaktadır. Zira Sümer mitolojisinde yılan (ejderha) sıkça yer alır. *Gilgamesi*’de Fırat nehrinin kıyısında bir huluppu-ağacının bahsi geçmekte ve bu ağacın kökünde bir yılanın yuva yaptığı üstünde ise İmdigud kuşunun yuvasının bulunduğu belirtilmektedir (Kramer 1990: 169). İran Mitolojisinin en eski kaynaklarından *Zend-Avesta*’da her şeyin üstünde bulunan bir ağaç ve bu ağacın üzerinde bulunan bir kuştan bahsedilmektedir (Ögel 1998: 108). Türk mitolojisinde motif yeraltında bulunan dokuz dallı hayat ağacı dibinde yılan ve üzerinde bulunan Alp Karakuş şeklindedir.

Türk coğrafyasından derlenen pek çok masalda olduğu gibi Balkan masallarında da ejderha ile Zümrüdü Anka, iki mitolojik varlık genelde aynı masalda biri iyiliği diğeri kötülüğü, biri aydınlık diğeri ise karanlık dünyayı simgeler şekilde bir arada bulunmaktadır. Çünkü “hem mitlerde hem de masallarda orta bölüm yoktur. Her şey kutuplaşmış bölümlere ayrılmıştır. Bir tarafta iyi, güzel, aydınlık, huzur vardır; diğer tarafta çirkin, kötü, karanlık, haksızlık, hâkimdir. İyi olan mutlaka güzeldir. İkisinin ortası olmaz” (Bayat 2005: 98).

Mitolojik açıdan mekân da düalist yaklaşımla iyilerin yani kahramanın mekânı yeryüzü ve kötülerin devin, ejderhanın vb. mekânı gökyüzü veya yeraltıdır. Kahramanın düşmanını yenmesi onun düzenini yerle bir etmesi için onun mekânına girmesi ve mücadeleyi orada kazanması gerekir. Ayrıca ejderha bu anlatmaların bazılarında yılan olarak anılmakta ya da onun masaldaki fonksiyonunu bir başka olağanüstü varlık olan ‘dev’e transforme edilmektedir.

1- Adakale Varyantı: Balkan coğrafyasından derlenen EB 72 (1953: 78-82) tip numarasını taşıyan masalın varyantı olan metinlerden ilki I. Kúnos tarafından Adakale’den derlenen masallar arasında yer alan *Zümrüdü Anka ile Şehzade* (Kúnos 52-72) adını taşıyan anlatmadır. Masal olay örgüsü

⁴ Erdoğlan Altınkaynak (2003), “Yer Altı Diyarının Kartalı”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 26, s. 135- 163.

⁵ Ali Duymaz (1998). “Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 91-97.

ve taşıdığı motifler açısından zengin olup anlatmanın doğal akışı içerisinde *ejderha* motifi ile üç kez karşılaşılmaktadır.

Ejderhalardan ilki, padişahın bahçesindeki elma ağacının yılda sadece üç tane verdiği elmaları çalan olağanüstü varlıktır. Masalda elmaları niçin aldığı yönünde bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca ejderha gibi mitolojik bir canlının elma ile beslendiğini varsaymak akla yakın olmasa da masal dünyası için mümkün bir yaklaşımdır. Masalda, ejderhanın elmaları almak için gelişi tasvir edilirken gök gürlemeleri ve yıldırımlar eşliğinde yerleri titreterek ortaya çıkışı masalda yeraltına değil gökyüzüne bağlanan bir yaratık olduğunun göstergesidir. Ejderha, erken Altay mitolojisinde bereket, refah ve güç simgesi olarak algılanmakta ve göksel bir varlık olduğu düşünülmektedir (Korkmaz 2003: 61). Onun, iki tane başı olduğu dile getirilerek fiziksel özellikleri hakkında da anlatmada bilgi aktarılmaktadır: “Sıra küçük şehzadeninmiş. O da bahçeye gidip saklanmış. Gece yarısı olunca gökler öyle gürlemiş, öyle bir cehennem havası olmuş ki yerler bile titremiş. Çocuk korkmuş ama kaçmamış. Yıldırımlar düşerken, karşısında ansızın iki başlı bir ejderha görmüş. Bu, elmaları koparmak için doğru ağacın yanına gidiyormuş; delikanlı hemen bir ok atıp ejderhayı başından vurmuş. Canavar acı acı hırıldayarak bahçeden çıkıp gitmiş (Kúnos 1975:53). Küçük şehzade ejderhayı kuyuya kadar takip eder. Kuyu yer altına açılan bir kapı görevi üslendiği gibi bu tür canlıların yaşam alanları arasında yer olan mekânlardandır. Şehzade onun arkasından kuyuya iner ve ejderhanın diğer başını da uçurup tutsak ettiği kızları kurtarır. Bu tür anlatmalarda devin, ejderhanın vb. insana âşık olması ya da tutsak etmesi olağan bir durumdur.

Ejderhalardan ikincisi ile şehzade, ilk ejderhayı takip ederek indiği kuyuda onu öldürdükten sonra kardeşlerinin ihaneti sonucu indiği yerin yedi kat altında karşılaşır. Zira şehzadenin kurtardığı kızlar yeryüzüne çıkarken şehzade kardeşleri tarafından kuyuda terk edilir yanlış hayvanın üstüne düşüp yedi kat yeraltına gider. Gittiği yerde yani yeraltı dünyasında suyun başına tutun ve kurban olarak bir kız yemeden su vermeyen başka bir ejderhanın bahsini duyar. Kurban edilme sırası kralın kızına geldiği gün şehzade ejderhanın geleceği yere gidip saklanır. “Mağaradan yedi başlı bir ejderha çıkmış. Tam kıza saldıracağı sırada şehzade yerinden fırlayıp, kılıcını bir sallayıp ejderhanın yedi başını birden doğrayıvermiş. Prensesin hayretten ağzı açık kalmış, sonra elini ejderhanın kanına batırıp bununla şehzadenin sırtını sıvazlanmış” (Kúnos 1975:58). İlk ejderha göksel bir varlık iken ikincisi yeraltı dünyasına aittir. Hatta onun yeraltında suyu kontrol ettiği göz önüne alındığında gökyüzü ve yeraltıyla birlikte ejderhaların üçüncü yaşam alanları olan su ile özdeşleştirilebilir. Masalda, bu ejderhanın fiziksel görüntüsü ile ilgili sadece yedi başı olduğu ayrıntısı aktarılmıştır. Kahraman tarafından öldürülüşü ise ilk ejderhadan farklıdır. İlk ejderhanın sadece iki başı olduğu halde şehzadenin gücü başları tek tek ortadan kaldırmaya yetmiştir. Ejderhanın arkasından kuyudan inen mitolojik varlığı kademeli de olsa öldürmeye muvaffak olan tutsak kızları kurtaran, en yakınlarının ihanetine uğrayan yanlış hayvana binip yer altında daha da aşağılara intibak eden kahraman, artık aynı kişi değildir, bu kahraman için bir *erginleme*⁶ sürecidir. Alt dünyada edindiği tecrübe ile algısı ve gücü artmış ilk ejderhanın ancak farkı zamanlarda tek tek vuruşlarla yok ettiği başlarına karşılık bu kez yedi başı hiç zorlanmadan bir kılıç darbesi ile ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Üçüncü ejderha anlatmada kahramanın karşısına suyun başını tutan yedi başlı ejderhayı öldürdükten sonra tekrar yeryüzüne çıkmak için yola koyulduğu esnada çıkar. “Şehzade gider, gider. Nihayet, yorgunluktan, adım atacak hali kalmaz. Karşısına büyük bir ağaç çıkar. Onun gölgesinde biraz uzanmak ister. Meğer masallardaki kuşun Zümrüdü Anka'nın yuvası bir ağacı üstünde değil miymiş? Bir ejderha da yavruları gözetliyormuş. Şehzade ağacın altında dinlenirken canavar, Zümrüdüanka'nın olmamasından yararlanarak yavrulara doğru ilerlemeye başlamış. Meğer her yıl bu yavruları parçalayıp yermiş; şimdi de niyeti bu imiş. Şehzade tam vaktinde bunun farkına vararak yerinden sıçrar, bir vuruşta ejderhayı ikiye bölmüş. Sonra yine yatıp tatlı bir uykuya dalmış” (Kúnos 1975:60). Karamanın ağacın altında iken gördüğü yeraltı dünyasının sakini son ejderha, Zümrüdü Anka'nın yavrularını yemek üzere iken kahraman tarafından yine tek vuruşta ikiye bölünerek öldürülmüştür.

Masalda ejderhaların sırasıyla elma, insan ve kuş yavrusu yediği düşünüldüğünde masal onun tam olarak ne ile beslendiği konusunda bilgi vermediği gibi durumu daha da karmaşık hale getirmektedir

⁶ Joseph Campbell,(2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul.

2-Makedonya Varyantı: Makedonya'dan derlenen *Biberçe* (Hafız 215-216) ismini taşıyan masalda kahramanın yer altına iniş sebebi elma değil, devin tutsak ettiği kız kardeşlerini kurtarmaktır. Kúnos'ta kızları tutsak eden ejderha iken burada onun yerini dev almıştır. Bir önceki anlatmada tutsak edilen kızların sayısı üç olup kahramanla akrabalık bağları yoktur. Biberçe'de tutsak kızların sayısı yedidir ve onlar masal kahramanının kız kardeşleridir. "Ağacın üstünde varımış bir yuva. O yuvada en büyük kuşların yavruları varımış. Bu sudan her sene çıkarmış bir ajder hem yermiş bu yavruları. Biberçe orda iken, o ajder çıkar sudan hem doğrulur yuvaya yesin yavruları. Biberçe haçın görür ki ajder yeycek yavruları koşar hemen çıkarır kılıcını. Bir salları kılıcını ajderi yarıya keser. Biberçe çok yorulur hem tutar bu ağaç altına uyki. Uyurke gelir bu yavruların nenesi, hücum alır Bibeçe'ye. Ama yavruları derler nenesine: 'Nene dokunma ona, o bizi kurtardı.' O kuş durgudur. Haçın bakar ajder yarıya kesilmiş, o vakit inanır ki kurtarmış. Biberçe yavruları" (Hafız 1989: 216). Anlatmada ejderha büyük kuşun yuvasında yavrularını yemeğe çalışan ve kahraman tarafından öldürülen bir varlık olarak yer almaktadır. Öldürme şekli için Biberçe'nin kılıcı ile ejderhayı yarıya kestiği ifade edilmektedir. Masalda göze çarpan bir diğer ayrıntı Zümrüdü Anka'dan "büyük kuş" diye bahsedilmesine karşın mücadele halinde olduğu canlının anlatıcı tarafından ajder diye özel olarak isimlendirilmesidir.

3-Kosova Varyantı: Balkan coğrafyasının bir diğer bölümünden Kosova'dan alınmış *Üç Kardeş* (Hafız 1985: 222-224) adını taşıyan örnek yine aynı masalın varyantı olup burada büyük kuşun savaştığı dokuz başlı ejderhanın yerine dokuz başlı yılan almıştır: "Sora çocuk ali o kızı, evine cütürü. Yolda buluşu bi çocuklarle: onlara anlatari çi tepelemiş divi. Ama onlar inanmaylar hem bunu deyler: "Biz sana inanırsık ci tepelemişin divi ecer edenilirsin bizin dağdaçi dokuz kafalı ilanı. Se o bitevi kuşları bırakmay rahat. Bu çocuk ta yapay bi buk makazlar hem cidey o daga tepelesin ilanı. Hacın ilan cürü bu çocuği, birden hucumlay buni tepelesin. Çocuk ta çıkari makazi hem birer birer dokuz bile kafasını cesey. O dağdaçi kuşlar hücum edeylar bu çocuğa. Ama kuşların en bügi bunlara dey 'Sakinüz bu çocuği dokunmanız se bu bizi ülümden kurtardı' (Hafız 1985: 223). Kahramanın yılanı öldürmek için kullandığı silah bir makastır ve yılanın kafasını tek tek makasla kestiği belirtilmiştir.

Adı geçen Kosova masalında anlatıcı hafızası ve unutmalar anlatmada olayların oluş sırasında ve motif yapısında değişiklikler yaratmıştır. Masalda kahraman, anlatıcı tarafından önce yeryüzüne çıkartılmış sonra ejderha ve Zümrüdü Anka ile yeryüzünde karşılaştırılmıştır. Ancak bu olağanüstü yaratıklar anlatıcı tarafından tam olarak adlandırılmadıkları için 'büyük kuş ve yılan' diye geçiştirilmiştir.

Bulgaristan'dan derlenen *Altın Elma*⁷ da (Hafız 1990: 168-174) elma ağacının her yıl verdiği tek altın elmayı çalan bir ejderhadır. Elma ağacının bekleyen küçük şehzade "Yanına yalnız bir bıçak almış. Bahçeye geldiye elma ağacının altına oturmamış; binmiş üzerine, hem de elmanın yanına oturmuş. Bir aralık, gözlerini uyku sarmış. Çocuk uyumasın diye, parmağını kesmiş ve parmağının ağrısından uyuyamamış. Gece yarısı o bulut yine elmaya doğru gitmiş. Çocuk bulutu görünce hazırlanmış, Bulut elmaya doğru eğilmiş. Bir kocaman el elmayı koparmak istemiş, fakat çocuk bıçak ile bu kocaman ele vurmuş. Meğer bu dokuz başı bir ejderha imiş. Eli kesilince öyle bir çığlık koparıp kaçmış ki, yer gök inlemiş. Çocuk elmayı koparıp babasına getirmiş ve vaziyeti anlatmış" (Hafız 1990: 168). Anlatmada ejderhanın bir bulut içerisinde geldiği söylenerek erken dönem Türk mitolojinde bu varlığa yönelik olumlu algıya gönderme yapılmaktadır. Masalda ejderhanın elmayı almak için uzanan eli vasıtasıyla kişileştirildiği görülmektedir. Buluta hükmeden bir canlının kahramana karşı koymak yerine çığlık çığlığa kaçması da bu mitolojik yaratığın gücü ile ilgili tereddüt oluşturmaktadır. Masalda yer altına açılan kapı olarak pınardan bahsedilmekte bir su iyesi olarak düşünülen ejderhanın su ile ilgisi bu şekilde vurgulanmaktadır. Ejderhanın mekânına ulaşan kahraman ejderhanın tutsak ettiği üç kızla karşılaşır. Ejderha çocuğa hamle yapsa da kahraman bir kılıç darbesiyle onun dokuz başını birden keser. Anlatmada suyun başını tutan ve kurban almadan su vermeyen yaratık ejderha değil, devdir. Zümrüdü Anka'nın ismi Bobo kuşu olarak geçmekte ve yavrusunu yemeğe çalışan da ejderha değil, yılan olarak verilmektedir. Yılan da tıpkı ejderha gibi kahraman tarafından bir kılıç darbesiyle kolayca öldürülmektedir.

4-Bulgaristan Varyantı: Bulgaristan'dan derlenen *Bütün Suları İçen Ejderha* (Özkan 2002: 599-600) masal metninde doğrudan anlatmanın adında ejderhaya yer verilmektedir. Bu coğrafyadan derlenen masalın, EB kataloğunda 72 numara ile kayıtlı olan masal tipi düşünüldüğünde ortadan

⁷ Adı geçen masal metni *Üç Kardeş ve Altın Elma* adıyla Rodop Türk Halk Masalları adlı derlemede sadece ismi farklı olmak üzere yer almaktadır (Bkz. Süleymanoğlu Yenisoğlu 2002: 59-65).

başladığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıcı motif yapısı da farklılık arz etmektedir. Masalda ejderha köyde belirir yani yeryüzünde ortaya çıkar. İnsanoğlunun yaşam kaynağı suyu tutar ve onu susuz bırakır. Köyde bulunan ve oranın sakini olmayan genç gaip gelen sesin yönlendirmesi ile ejderhayı nasıl öldüreceğini öğrenir. Kuşun üstüne binip sesin işaret ettiği yere gider ve bazı mücadelelerden sonra cam kabın içindeki ejderhanın vücudunun dışında muhafaza edilen canını “dış can”⁸ bulur. Kendisine söylendiği gibi cam kabı patlatır içinden çıkan mahlûk ölünce ejderha da ölür. Anlatmada yine anlatıcı hafızası kaynaklı olarak ejderha ile Zümrüdü Anka’nın mücadelesi yer almaz. Hatta hiç karşı karşıya gelmezler. Kuş sadece kahramanın gitmesi gereken uzun masal mesafesini aşmasında yardımcı olan bir canlıdır.

Makedonya anlatması *Hasan’da* (Piličkova 1997: 25-36) ise tamamen farklı bir masalda su ile bağlantılı olarak su iyisi algısını yaratan birden çok ejderha konu edilir. Anlatmada padişahın kızı ile evlendirilen Hasan’ın hizmetinde çalıştığı bey, padişahın kızı olduğunu öğrenince Hasan’ın karısına göz koyar. Bunun için Hasan’ı öldürmeyi düşünür. Onu eline iki testi verip ejderhaların yaşadığı göle gönderir. Ancak kahraman yolda kendisine ikram edilen üzümü gölden çıkan ejderhaların üzerine atınca, üzümün lezzeti ve ikramın padişahlara geldiğini zannetmeleri Hasan’ın ölümden kurtardığı gibi ejderhalar hem testilerini su ile doldurur hem de ona mendil içinde bir hediyeye vererek gönderirler.

Ayrıca G. Nemet tarafından Vidin Türkleri arasından derlenen ve *Evrem Bey* (1996: 170-173) adlı masal olay örgüsü bakımından bahsi geçenden farklı bir anlatma olmasına rağmen varlığın ejderha için kullanılan isimler arasında bulunan evrem (evren) şeklinde çağrılması ve yılan olması dikkat çekicidir.

Sonuç

Türk dünyası içerisinde batı Türkleri olarak adlandırılan grupta yer alan Balkan coğrafyasında yaşayan Türkler arasında farklı tarihlerde yapılan derlemelerle bir araya getirilen masalarda oraya çıkan ejderha motifi, EB 72 numaralı masal tipi ile örtüşmektedir. Sadece istisnai birkaç metinde ejderha adı geçen masalda yer aldığından farklı şekilde ama yine mitolojik özelliklerine uygun olarak su ile olan ilişkisi ve Zümrüdü Anka ile bağlantısı bir şekilde hatırlatılarak anlatmaya yerleştirilmiştir.

Ejderha’nın yaşadığı yer olarak Balkan anlatmalarında gökyüzü, su ve yeraltı gösterilmekte bu erken dönem Türk mitolojisinde onun pozitif algısına delalet ederken su ile olan bağlantısına işaret edilerek su kültü ile ilgili vurgulanmaktadır.

Masalarda ejderha fiziksel olarak son derece güçlü bir yaratık şeklinde tanımlanmakta birlikte ayrıntıya inilmemekte, fiziksel özelliklerine başları hariç çok fazla yer verilmemekte bazen iki bazen yedi veya dokuz başlı olarak tanımlanmakta çoğu kez de kişileştirilmektedir. Ancak bütün gücüne rağmen yeraltını kötülüğü sembolize ettiği için yeryüzü sakini iyiliğin sembolü kahraman karşısında her defasında güçsüz düşürülmekte ve kolayca öldürülmektedir.

Babil ve Çin kaynaklı mitolojik bir figür olduğu ve daha sonra Türk mitolojisine geçtiği için Türk masallarında ejderha yerini çoğunlukla olağanüstü bir diğer yaratık olan deve bırakmakta aynı masalın varyantları arasında da sıkça sahip olduğu özellikler bu canlıya atfedilerek dönüştürülmektedir. Yine bu masalarda karşılaşılan anlatıcı hafızası kaynaklı hatırlama güçlükleri şeklen aralarında bağlantı olduğu düşünülen yılanın, ejderhanın yerine geçmesine zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTINKAYNAK, Erdoğan (2003). “Yer Altı Diyarının Kartalı”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 26, s. 135- 163.
- BAYAT, Fuzuli (2003). *Köroğlu, Şamandan Âşık, Alpten Erene*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2005). *Mitolojiye Giriş*, Çorum: Karam Yayınları.
- BEKKİ, Salahaddin (2005). “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhü Motifi”, *Millî Folklor*, S. 66, s. 34- 47.
- BEYDİLİ, Celal (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- CAMPBELL, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev: Sabri Gürses), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DEGH, Linda (1998) [1972]. “Halk Anlatısı” (Çev: Zerrin Karagülle), *Millî Folklor*, S.39, s. 111- 129.
- Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III* (Çev: Besim Atalay), 1992 Ankara: TDK Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (1998). “Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 91-97.

⁸ Dış can/ ruh hakkında daha geniş bilgi için bkz: (Bekki 2005: 34-47; Frazer 1992: 269-295).

- EBERHARD, Wolfram- P. Naili Boratav (1953). *Typen Türkischer Volksmarchen*, Wiesbaden.
- ELİADE, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı* (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu* (Çev: Ümit Altuğ), Ankara: İmge Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (1999). *Şamanizm* (Çev: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- ESİN, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- FRAZER, James (1992). *Altın Dal/Dinin ve Folklorun Kökleri II* (Çev: Mehmet Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilayet-Name*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- GÜNAY, Umay (1983). "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 21- 46.
- HAFIZ, Nimetullah (1985). *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine.
- HAFIZ, Nimetullah (1989). *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- HAFIZ, Nimetullah (1990). *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları.
- IVANOV, S. I. (2003) [1978]. "Sibirya'da Şamanizm/ Sibirya Şamanizmi Çalışmalarının Bazı Yönleri" (Çev: Aliye Uslu Üstten), *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 28, s. 75- 88.
- İBRAYEV, Şakir (1998). *Destanın Yapısı* (Akt: Ali Abbas Çınar), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İNAYET, Alimcan (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalnavuz/ Celmoğuz*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (2003). *Ansiklopedik Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- KRAMER, Samuel N. (1990). *Tarih Sümer'de Başlar* (Çev. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara: TTK Yayınları.
- KUNOŞ, Ignács- Wilhem Radloff (1998). *Proben VIII. C.* (Akt: Saim Sakaoğlu- Metin Ergun), Ankara: TDK Yayınları.
- MEMOVA, Hayriye-Emil Boev (2002). "Üç Kardeş ve Altın Elma", *Bulgaristan Türk Çocuk Edebiyatından Örnekler* (Haz: Hayriye Süleymanoğlu Yenisoay), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 59-65.
- NEMETH, Gyula (1996). *Vidin Türkleri* (Çev: Abdurrahman Güzel), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998). *Türk Mitolojisi/ (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)I. Cilt*, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZKAN, İbrahim (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- PİLİÇKOVA, Sevim (1997). *Makedonya Cumhuriyetinde Türk Halkı Arasında Söylenen Gerçekçi Masallar II. Bölüm*, Üsküp: İnstitutza Folklor Marko Çepenkov.
- ROUX, Jean Paul (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.